

Pred petdesetimi leti se je poslovil arhitekt Jože Plečnik^{*}

V začetku letošnjega leta je minilo pol stoletja od smrti največjega slovenskega arhitekta Jožeta Plečnika (1872-1957). Kakor se je morda sprva zdelo, da je z njim za vedno odšla tudi njegova umetnost, je ob koncu sedemdesetih let Plečnikova slava segla daleč v svet in ume-tnik danes velja za enega najizvirnejših ustvarjalcev dvajsetega stoletja. Ob njegovem delu nihče več ne pomišlja, da naj bi bilo zavrto samo v preteklost, tudi očitke o nasprotovanju nekdanj vodilni doktrini funkcionalizma je dandanes izgubil vsakršno kritičnost. Plečnikova

arhitektura je visoka pesem klasične lepote, ki bo vedno aktualna, čeprav bomo v priho-dnosti zidali čisto drugače. Globalizirani svet je uniformiral arhitekturo, v naglici vsakdanjega življenja pa ni več dosti časa za premišljevanje o vsem, s čimer se je ukvarjal Plečnik. Nova gradiva in njihove tehnologi-je so preglasili stare modrosti in malokdo še ve, kako je treba oblikovati kamen, les ali kovino. Ob Plečniku se bodo učile nove in nove generacije oblikovalcev. Njegova arhi-tektura se ne stara, kakor nam tudi Prešernova poezija po več kot stoletju in pol ostaja neizčrpna zakladnica človeške duhov-nosti. Velike ljudi sodimo po tem, kaj nam imajo še vedno pomembnega povedati, ne glede, s kakšnimi merili so jih ocenjevali sodobniki. Pričujoča razstava je majhen, a vendar dragocen prispevek k spominu na

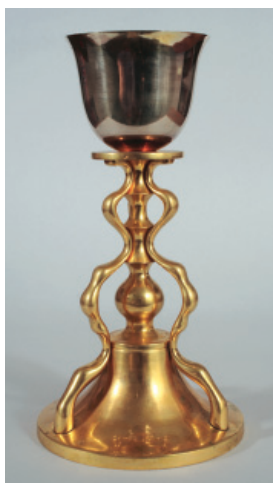
Damjan Prelovšek in Jana Mlakar,
Galerija na Loškem gradu, september 2007.
(foto: arhiv Loškega muzeja Škofja Loka)

mojstra Plečnika. Marsikaj se je od njegovih obiskov Loke spremenilo in veliko njegovih naročnikov in sodelavcev ni več med živimi. Ostajajo pa njegove umetnine, ki so mestu v ponos in bodo vedno privabljale ljubitelje lepega. V katalogu so zbrani spomini Plečnikovega

^{*} Članek je ponatis prispevka z istim naslovom, ki je bil objavljen v razstavnem katalogu Plečnik na Loškem (izdal Loški muzej Škofja Loka, 2007). Uredništvo se je izjemoma odločilo za ponatis zato, da bi z bogato vsebino prispevka seznanilo čim širši krog bralcev. (op. ur.)

loškega učenca Toneta Mlakarja in kratek zapis nekdanjega občinskega predsednika Sveta Kobala, medtem ko je zgodovinar France Štukl zbral podatke o arhitektovi prisotnosti v Škofji Loki. Pri tem ne gre za drobno epizodo v Plečnikovem ustvarjanju, saj je bil arhitekt večkrat dejaven v mestu in njegovi okolici. Po drugi svetovni vojni sta imela največ zaslug, da je svoja dela zapustil tudi v tem delu Slovenije, škofjeloški župnik Melhior Golob in Niko Žumer iz Železnikov.

Plečniku sta bili Škofja Loka in njena okolica zelo pri srcu, vendar se obojega s svojimi načrti dolgo ni močneje dotaknil, če odštejemo skromen natečaj za kelih poljanskega župnika Tavčarja, ki ga je med študenti razpisal že kmalu po vrnitvi iz Prage. Najpomembnejše delo je oprema župnijske cerkve sv. Jakoba, nastala le nekaj let pred arhitektovo smrtjo in dokončana šele po njej. Dokazuje, kako se je umetnik suvereno in brez samozatajevanja vključil v gotsko arhitekturo. V vrsti krstilnic, ki se po drugi svetovni vojni začena s preoblikovanjem prostora pod zvonikom cerkve v Stranjah, gre škofjeloški posebno mesto. Z njo je Plečnik uresničil svoj mladostni ideal starokrščanskega ciborijskega oltarja in ga obogatil z motivom Božjega groba. Misel o simbolični povezavi rojstva in smrti ter z zveličanjem po njej je Plečnikov izviren prispevek h krščanski ikonografiji. Porodila se mu je nekaj let prej ob urejanju kapele Božjega groba pri frančiškanih v Kamniku. Mogočno kamnito stebrišče z ukrivljenim arhitravom iz rdečkastega hotaveljskega kamna izdaja ustvarjalen pogum umetnika, ki je že krepko prekoračil osmi življenjski križ. Proti nebu vzpetim gotskim oblikam je nasproti postavil klasično govorico rimske antike. Serija svetilk v ladji in prezbiteriju je po frančiškanski cerkvi v Šiški najbogatejša, kar jih je kdaj ustvaril. Če je v tridesetih letih še izhajal iz oblik antične keramike in je zelo skrbno lovil ravnotežje med prostorom in opremo, je na starost spodbude iskal tudi drugod, predvsem pa je še bolj odločno, skoraj manieristično posegel v notranjost cerkve. Njegove luči se zgledujejo pri kelihih, papeški tiari, vencih, rastlinju, srednjeveških kronskih lestencih in podobnem, predvsem pa je na njih veliko pisanih kamnitih plošč. Kombinacija kamna in kovine je značilna za Plečnikovo

Z leve: keliha Škofja Loka 1956, ciborij Stara Loka 1938. (foto: Damjan Prelovšek)

pozno ustvarjalnost, izvira pa iz podoživljanja češke srednjeveške arhitekture. Nekaj luči pod korom je tudi lesenih, saj so po vojni cene bakra in medenine segle v nedosežene višave.

V Selški dolini je Plečnik postavil enega najpretresljivejših spomenikov žrtvam druge svetovne vojne. Odločno se je ognil vsej socrealistični patetiki svojega časa in pokazal, da je tudi z umirjeno arhitekturo, primerno umeščeno v naravno okolje, mogoče doseči pravi učinek. Grozo vojnega divjanja ponazarjajo le pod streho obešeni koli, na katere so privezovali talce. Plečnik je imel veliko izkušenj z nagrobnimi spomeniki in kapelami. Tudi spomenik v Selški dolini je zato zrasel iz predstav begunjskega paviljona Jožamurka z rusticiranimi stebri, betonskimi strešniki in s klopmi, medtem ko je večna luč skoraj dobesedno prenese na s Stojčevega groba na osrednjem ljubljanskem pokopališču. Oblikovno, vsaj kar zadeva betonske loke med stebri, pa bi mu našli vzporednico v sočasni fasadi kranjskega gledališča.

Seznam ne bi bil popoln brez omembe še nekaterih drugih Plečnikovih del na Loškem. Župnijski cerkvi v Železnikih je spremenil streho in iz nepretenciozne arhitekture druge polovice devetnajstega stoletja ustvaril svojevrstno umetnino. Žal ni dočakala današnjih dni. Preuredil je tudi pokopališče v Selcah, v Poljanah postavil spomenik Tavčarju, po arhitektovi smrti pa so pri Sv. Lenartu uporabili enega njegovih načrtov za prekritje ribniških zvonikov. Ob tem je treba spomniti še na kelihe, nagrobnik Franu Jesenku in ne nazadnje na bogastvo njegovih umetnoobrnih izdelkov, ki jih je v Loko prinesla ena od potomk velikega arhitekta. Vse to opravičuje prizadevanje direktorice Jane Mlakarjeve, da velja na umetnikovo obletnico spomniti s posebno razstavo. Prepričan sem, da bo nudila obilo užitka vsem lepote želnim obiskovalcem.

Loka je pravi biser

(Jože Plečnik, 1954)

Dnevi evropske kulturne dediščine leta 2007 so bili v Sloveniji, v spomin na velikega slovenskega arhitekta Jožeta Plečnika ob 50-letnici njegove smrti, proglašeni za Plečnikovo leto. Po vsej Sloveniji so številne kulturne organizacije prirejale različne kulturne manifestacije, s katerimi so opozarjale na umetnikova dela, ki še dandanes bogatijo naše okolje.

V Škofji Loki so sodelavci Loškega muzeja z razstavo *Plečnik na Loškem* pripravili muzeološki vpogled v njegove idejne zasnove, načrte in projekte za objekte in umetnostne predmete, ki so nastajali ali se ohranili na širšem škofjeloškem območju. Razstava je bila obogatenjena z odličnim razstavnim katalogom, pravim zbornikom strokovnih prispevkov z bogato fotografsko opremo. Dva med njimi obravnavata prizadevanja škofjeloškega občinskega vodstva, da bi arh. Plečnika pridobili za sodelovanje pri spomeniškovarstvenem načrtovanju in urejanju mesta Škofje Loke, in sicer: nekdanjega loškega arhivista dr. Franceta Štukla o akciji v letu 1939 in povojnega občinskega župana Svetka Kobala v letu 1954, ko je v akciji

Graben po prenovi, ki jo je Plečnik zaupal svojemu asistentu arhitektu Tonetu Bitencu. Erzenova hiša garažami je oktobra 1960 še stala, ostale objekte pa so že porušili. (foto: Tone Mlakar)

Arhitekt Jože Plečnik med ogledom Škofje Loke junija 1954. Spremljata ga takratni župan Svetko Kobal in Branko Berčič.

imelo, kot pravi avtor, posebno vlogo loško Muzejsko društvo. O tem sem zbral podatke in opisal dogajanje, kot je dokumentirano v društvenih sejhinih zapisnikih.

Na rednem letnem občnem zboru Muzejskega društva 7. marca 1954 je (med drugim) potekala razprava o pripravah urbanističnega načrta za mesto Škofja Loka. Društveni predsednik dr. Pavle Blaznik je v svojem uvodnem poročilu zagotovil, da je Muzejsko društvo pri izdelavi takšnega načrta pripravljeno nuditi vso svojo pomoč, tako s strokovnimi nasveti kot tudi sodelovati v javnih razpravah o reševanju vprašanj, ki zadevajo varovanje

kulturne dediščine. Predsednik v letu 1953 ustanovljenega občinskega urbanističnega sveta Marijan Masterl je nato v orisu delovanja tega sveta kot primer predstavil vprašanje restavriranja območja škofjeloškega Grabna od Bodlarja do vhodnih železnih vrat na Loški grad, kjer naj bi bilo nosilec akcije Muzejsko društvo in bi za sodelovanje pridobilo strokovnjake iz kroga arhitekta Plečnika. Društveni gospodar prof. France Planina je poročal, da sta po sklepu društvenega odbora z odbornikom Brankom Berčičem, zaradi pomoči pri restavriranju starinske Loke, že obiskala mojstra Plečnika, ki je bil takoj pripravljen na sodelovanje: prišel bo v Loko, pregledal teren, razmislil o problematiki in nato dal potrebna navodila. Ko sta se mu ob slovesu za objubo zahvalila, je Plečnik izjavil: *"Loka je pravi biser"* in se zahvalil, ker mu dovolimo svetovati, da se Loka arhitektonsko ne pokvari, ampak izboljša. In že med pripravami na občni zbor so na februarški seji društvenega odbora mogli v zapisnik zabeležiti vzpodbudno sporočilo, da je univ. prof. J. Plečnik določil študentko arhitekture Detonijevo, da s seminarsko nalogo obdela načrt za obnovo škofjeloškega Grabna.

Z začetkom pomladi in prijaznejšim vremenom so nastajali pogoji za organiziranje Plečnikovega obiska v Škofji Loki. V zapisniku društvene seje 1. aprila je zabeleženo: *"Prof. Planina in prof. Berčič sta bila zopet pri arh. Plečniku in se z njim dogovorila, da pride okoli 16. aprila v Loko in si bo ogledal situacije."* A se zaradi slabega vremena napoved ni uresničila. Ponovila se je na seji 3. junija 1954: *"Prof. Planina in Berčič sta bila pri prof. Plečniku in sta se točno dogovorila zaradi obiska v Loki. Predviden je torek 8. junija, če bo lepo vreme."* Tokrat so bili vsi pogoji za obisk ugodni.

Velikega mojstra arhitekture in umetniškega oblikovanja so na obisku v Škofji Loki spremljali: predsednik občine (župan) Svetko Kobal in vodja občinskega urbanističnega sveta višji gradbeni tehnik Marijan Masterl ter France Planina in Branko Berčič kot odbornika Muzejskega društva. Ogled mesta in njegovih za revitalizacijo pomembnih arhitektonskih in kulturnih znamenitosti se je začel pri Kamnitem mostu in mestnih Selških vratih; od tod po ulici skozi podnunski predel do trga, ki je nastal med vojno s porušenjem dveh mestnih hiš nasproti farne cerkve sv. Jakoba, pri katere ogledu je sodeloval tudi župnik Melhior Golob; naprej mimo Zofkežove hiše na Mestni trg, kjer si je gost s posebnim zanimanjem

ogledoval Homanovo hišo, Kajbetovo hišo, nekdanje župnišče, stari mestni rotovž, ki ga je označil za pravi biser, območje Pekla in starinske fasade nekaterih hiš; na koncu trga se je dlje zadržal na območju Poljanskih vrat in Grabna z ohranjenim mestnim in grajskim obzidjem in z njegovo revitalizacijo od zgornjega vhoda v Loški grad do Martinove hiše in vzdolž celotnega klanca do vhoda na Spodnji trg; tam si je ogledal dvorišči Krennerjeve in Klobčavarjeve hiše, nekaj starinskih fasad ter mogočno poslopje grajske Kašče. Tu se je Plečnikov študijski obhod Loke tudi zaključil.

Zamisli in pripombe, predloge in odgove, ki jih je mojster Plečnik izrekel ob ogledu posameznih objektov, si je ves čas vestno beležil takratni odgovorni loški urbanist M. Masterl ter jih nato uspešno uporabil v svoji obsežni strokovni obdelavi urbanistične ureditve Loke v pol leta zatem izišlem prvem letniku domoznanskega zbornika *Loški razgledi*, ki ga je ob financiranju občine izdalo Muzejsko društvo v Škofji Loki. V poglavju, ki obravnava urbanistično urejanje starega dela mesta, uvodoma ugotavlja potrebo po strokovni topografiji za ta del mesta, da ne bi več ponavljali napak iz prejšnjega obdobja (nekaj jih celo našteje) in da bi zaščitili, konservirali in restavrirali zgodovinske in spomeniškovarstvene vrednote. Po dotedanjih strokovnih razgovorih in ugotovitvah je Masterl med nujna prednostna dela uvrstil:

– Izdelavo projekta za restavriranje in ureditev Grabna od Bodlarja do železnih vrat grajskega obzidja, ki obsega: odstranitev vrtna lope na parceli Goljarjevih, kjer je verjetno zasut ostanek bivšega mestnega obzidja; odstranitev objektov mesnice vrh klanca na Grabnu; odstranitev Erženove hiše in garaže in obnovo Martinove hiše, ki je tik ob nekdanjih Poljanskih vratih zadnji ostanek prvotnega zaključka loškega Mestnega trga (Placa); restavriranje mestnega obzidja za Erženovo hišo; odstranitev javnega stranišča pred sodiščem; ureditev poti od sodišča do železnih vrat grajskega obzidja; ureditev nasadov ob Grabnu in na prostoru nekdanje Perkusove hiše na začetku Spodnjega trga (Lontrga). Urediti tudi pešpot na Loški grad in ob njej obnoviti (za staro šolo) posekani nasad, na gradu ponovno pozidati osrednji grajski stolp (donjon) in z njim vrniti gradu monumen-

Jože Plečnik na dvorišču Krennerjeve hiše na Spodnjem trgu v Škofji Loki, junija 1954.

Pogled na območje Poljanskih vrat in Grabna pred prenovno. Po Plečnikovih navodilih so ob prenovi odstranili kapelico in mesnico na vrhu klanca. (foto: Tone Mlakar)

Pri Kamnitem mostu so Plečnika zmotili razni prizidki ob grajsko obzidje.

talni višinski poudarek, ki ga je izgubil leta 1892 s porušenjem tega stolpa, sam Loški grad pa restavrirati in vanj preseliti škofje-loški mestni muzej.

- Na Mestnem trgu bi bilo treba postopno obnoviti hišne fasade, regenerirati stari mestni rotovž, Kajbetovo in Homanovo hišo, ob slednji pa odstraniti betonsko ograjo in teraso ter težak trikotni parkovni prizidek pred njo. V starem delu mesta bi morali odstraniti razne prizidke ob grajskem obzidju pri Kamnitem mostu (prodajalna, mesnica, prekajevalnica, transformator idr.) in bencinsko črpalko ob znamenju sredi trga ter ustrezno zapolniti praznino za porušenima hišama nasproti cerkve sv. Jakoba. Električno in telefonsko napeljavo položiti v kable ter rekonstruirati mestne ulice in ceste na način, ki se prilega starinskemu okolju (kamnite plošče, granitne kocke). Kar zadeva širši okoljski urbanistični vidik, je Plečnika motila npr. Debeljakova hiša, ki zastira edinstveni pogled s cestnega križišča vrh Lahovega klanca na Loko.¹

O poteku in rezultatih Plečnikovega obiska v Loki so odborniki Muzejskega društva razpravljali na naslednji redni seji 1. septembra 1954 in sklenili, da se bodo v naslednjem letu prednostno posvetili predvsem obnovi Grabna. Odbornika Planino so pooblastili, da pri arh. Plečniku poizve, ali jim lahko do oktobra meseca sporoči, če bo mogoče osnovne načrte za restavriranje Grabna izdelati že do konca leta. Odbornik Kobal je še predlagal, naj Planina prosi Plečnika za nasvet, kako ravnati pri načrtovanem beljenju zunanosti Loškega gradu.

V odgovor so odborniki najprej izvedeli, da je prof. Plečnik izdelavo načrtov za ureditev Grabna zaupal svojemu asistentu arh. Tonetu Bitencu. Na naslednji seji, ki je bila 13. 10. 1954, pa so bili obveščeni, da je arh. Bitenc pripravljen predložiti prvi osnutek načrta za ureditev Grabna in Martinove hiše z okoliškim prostorom do novega leta 1955. Zgornji del Grabna naj bi obdelala prof. Plečnik in arh. Bitenc, spodnjega pa arh. Detonijeva. Odbornik in predsednik občine S. Kobal je zato predlagal, naj bi se z Bitencem o njegovi osnovni zamisli najprej pogovorili, kar naj bi organiziral odbornik Berčič. To se je zgodilo prvi teden v novembru, v zapisniku o seji Muzejskega društva dne 5. januarja 1955 pa je zabeleženo: *"Odbornik Berčič predloži Bitenc-Plečnikov načrt za restavriranje Martinove hiše. Odbor z veseljem pozdravi prvi korak k restavriranju in urejanju tega dela Loke. Ugotovijo, da so stari mestni zidovi v načrtu ohranjeni. Dokončno bo sklepal o osnutku občinski odbor, društvo ga lahko odobri."*

¹ Povzeto po Masterl, Loški razgledi I, Škofja Loka 1954.

Prenova je obsegala tudi restavriranje mestnega obzidja in ureditev dostopa na grad, zato je bilo potrebno odstraniti Erženovo hišo, ki je na sliki še vidna. (foto: Tone Mlakar)

Na društvenem občnem zboru, ki se je sestal 27. marca 1955, je društveni predsednik dr. P. Blaznik med drugim lahko poročal: *"Pri urbanističnem načrtu našega mesta se je Muzejsko društvo tesno povezalo z loškimi občinskimi dejavniki, saj je treba loškemu mestnemu jedru ohraniti staro lice in marsikje oskrbeti prikupnejšo obliko. V tej želji smo stopili v stik z našim mojstrom arh. Plečnikom in njegovo šolo. Trenutno se izdeluje načrt za restavriranje starega rotovža. V želji, da damo večji poudarek starim mestnim elementom, je vzniknil načrt, obnoviti loški Graben od Lontrga pa preko Martinove hiše. Odkriti nameravamo preostale dele mestnega obzidja, Graben sam pa povezati z Zgornjim stolpom na Kranclju."* Društveni odbornik in gospodar Fr. Planina pa je dodal: *"Muzejsko društvo je navezalo stike z Zavodom za spomeniško varstvo in še posebej z arhitektom prof. Jožetom Plečnikom in drugimi arhitekti. Plečnika sva večkrat obiskala z odbornikom Berčičem in dobila pri njem praktične nasvete za urbanistično ureditev. Tudi sam je, kljub svojim letom, obiskal Loko in si jo dobro ogledal zunaj in znotraj. Ko smo mu razkazovali stari rotovž, je s smrdljivega dvorišča, zatrpanega z drvarnicami, ogledoval notranjo stran stavbe in njene arkadne hodnike ter označil arhitekturo kot pravi biser. Odobril je načrt za preureditev Grabna z okolico in za dohod z Grabna k gradu. Ker sam ne zmore tolikšnega dela, ga je prevzel njegov sodelavec arh. Bitenc in že izdelal načrt za obnovo Martinove hiše."*

Skrb za spomeniškovarstveno urbanistično urejanje starega mestnega jedra Škofje Loke je odslej bila stalna naloga Muzejskega društva. Najtesneje je sodelovalo z vodstvom občine, z njenimi strokovnimi službami in komunalno operativno, kakor tudi z drugimi izvajalci revitalizacijskih del. Na prvem mestu je ostajala prenova Grabna: pogovori z lastniki parcel in objektov za njihovo odstranitev (Erženova hiša in garaža, kapelica, skladišče, javno stranišče) ali za načrtovanje novih funkcionalnosti. Arh. Bitenc je poleg ureditvenega načrta za celotno območje Grabna prevzel tudi svetovanje za zaščito arheoloških ostankov Zgornjega stolpa na Kranciju in načrtovanje njihovega restavriranja. Potekalo je odstranjevanje obrtnih lop in prodajaln ter odkritje vhodnih mestnih fasad in obzidja pri Kamnitem mostu, kakor tudi mestnega obzidja vzdolž Grabna in prehoda čezenj pri Poljanskih vratih. Drugi, ob obisku mojstra arh. Plečnika evidentirani spomeniškovarstveni zaščitni oziroma revitalizacijski posegi so se vključevali v program urbanističnega razvoja mesta v zvezi z bližajočo se tisočletnico prvega uradnega dokumenta o Loki in njenem območju iz leta 973.

Sredi teh del je na začetku leta 1957 umrl univ. prof. Jože Plečnik, mojster arhitekture in umetnostnega oblikovanja. Člani Muzejskega društva so se svojega zaslužnega svetovalca spomnili na naslednjem društvenem občnem zboru 30. marca 1958. Ugotovili so, da je bil med mnogimi slovenskimi strokovnjaki (arhitekti, umetnostnimi zgodovinarji, zgodovinarji, muzealci), ki so si ogledovali staro mestno jedro Škofje Loke in dajali dobre spomeniškovarstvene nasvete, tudi pokojni arh. J. Plečnik. Njegovim dragocenim pobudam, strokovni pomoči in sodelovanju pri načrtu arh. Bitenca gre zasluga, da je bil loški mestni Graben obnovljen. Loka, Plečnikov pravi biser, je velikemu mojstru za njegov prispevek, da biser tudi ostane, dolžna globoko zahvalo.

VIRI IN LITERATURA:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki, ŠKL 259 - Muzejsko društvo Škofja Loka, Knjiga zapisnikov odbora in občnih zborov.

Kobal, Svetko: Prenova Loke v petdesetih letih. *Plečnik na Loškem*, Škofja Loka, 2007, str. 30-32.

Masterl, Marijan: Urbanistična ureditev Loke v očeh njenih prebivalcev, III. Stari del mesta. *Loški razgledi* I, Škofja Loka 1954, str. 127-128.

Ob občnem zboru Muzejskega društva dne 27. marca 1955. *Škofjeloški posvetni list III*, 1954/55, št. 3, str. 27-36 (s sl.).

Občni zbor Muzejskega društva 30. marca 1958. *Loški razgledi V*, Škofja Loka 1958, str. 233-238.

Plečnik na Loškem. Škofja Loka: Loški muzej, 2007.